

УДК 821.111-34.09(092)

DOI:

Андрій Куцик, аспірант

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗОК ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА
(на основі збірки “Сказання з небезпечного королівства”)

У статті проаналізовано особливості літературної казки на прикладі чарівних історій Дж. Р. Р. Толкіна “Сказання з Небезпечного Королівства”: “Роверандом”, “Фермер Джайлз із Гема”, “Коваль із Великого Вуттона”, “Листок пана Дрібнички” та “Пригоди Тома Бомбадила”; виявлено, що вони пов’язані з міфами, однак читач сприймає їх як самостійний естетичний феномен, казки поєднують чарівних, дивовижних та фантастичних персонажів, запозичених з різних джерел.

Простежено, що замкнений світ казок Толкіна приваблює читача цілісністю, завершеністю та чарівністю, а події відбуваються у так званому антисвіті (Дивокрай, світ картини пана Дрібнички). З’ясовано, що антисвіт характеризується власною замкненістю, з усіма атрибутами казки (здатність розмовляти у тварин, рослин та іграшок, чарівні предмети тощо); часопростір організовано в казках пунктиром – з фіксацією ключових моментів сюжету, хронотоп має властивість у чарівний спосіб стискатися.

Ключові слова: казка, народна казка; літературна казка; фантастична повість; часопростір казки; сюжет; система персонажів.

Лім. 7.

Andriy Kutsyk, Postgraduate Student of

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

FEATURES OF THE POETICS OF LITERARY TALES J.R.R. TOLKIEN
(based on the collection “Tales from the perilous realm”)

The article analyses peculiarities of the literary tale on the example of J. R. R. Tolkien’s fairy tales “Tales from the Perilous Realm”, “Roverandom”, “Farmer Giles of Ham”, “Smith of Wootton Major”, “Leaf by Niggle”, and “The Adventures of Tom Bombadil”; it is found out they are connected with myths, however a reader apprehends them as an independent esthetic phenomenon, the fairy tales connect magical, fabulous and fantastic characters (personages) loaned from various sources.

The article follows that the closed world of Tolkien’s fairy tales attracts the reader by its integrity, completion and magic, and the scene is set in the so-called antiworld (Wonderland, the World of Niggle’s picture). It is found out that the antiworld is characterized by its own reticence with all fairy tale attributes (animals, plants and toys’ ability to talk, magical things etc); time and space in fairy tales are organized with a dotted line – fixing clue moments of the plot, the chronotop is able to contract in a magical way.

The article distinguishes Tolkien’s tale “Leaf by Niggle” that reflects the author’s religious philosophy, his vision of creation and life process.

It is proved that all story lines of Tolkien’s fairy tales are subjected to the integral moral basis that becomes a harmonious law.

The article discovers that the fabulous convention in Tolkien’s fairy tales tends to the global generalization, to leading the situation to the level of the pure being and at the same time it tends returning to its Sources, to the ideal layer less existence. Traditional fairy characters turn into signs and symbols of abstract categories of good and evil, help and indifference, deed and treason, overcoming and inactivity (idleness) etc.

It is found out that Tolkien aims to give peculiar modern details to his fairy personages; he wants to complicate the plan of the characters by analyzing their feelings.

Keywords: fairy tale; folk tale; literary tale; fantastic tale; time and space of the tale; story line; system of personages.

Постановка проблеми. Джон Роналд Руел Толкін – англійський письменник, філолог, один із фундаторів високого фентезі, відомий широкому читацькому колу насамперед як автор “Тоббіта”, “Володаря перснів”, “Сильмарилліона”, а також майстерно й вишукано написаних коротких оповідей, зібраних під назвою “Сказання з Небезпечного Королівства”.

Це п’ять казок: “Роверандом”, “Фермер Джайлз із Гема”, “Коваль із Великого Вуттона”, “Листок пана Дрібнички” та “Пригоди Тома Бомбадила”. Останню оповідь автор називає “віршами гобітського походження”. Кожна з них окремо і водночас разом стали основою міфології Чарокраю.

Чарівні історії Толкіна однаково справедливо

можна назвати і казками, і фантастичними повістями.

Вони пов’язані з міфами, однак читач сприймає їх як самостійний естетичний феномен. Тут легко співіснують чарівні, дивовижні й фантастичні персонажі, запозичені з різних джерел. “І попри те, в тексті зринають натяки на щось давніше, темніше та глибше, ніж історія Роверандома, – зазначає Томас Шиппі, англійський літературознавець, філолог, письменник, дослідник середньовічної літератури, наукової фантастики та творчості Толкіна зокрема. – Великий Білий Дракон, якого песики дражнять на Місяці, – то Білий Дракон Англії з легенди про Мерліна, і він вічно воює з Червоним Драконом Вельсу; Морський Змій нагадує Світового Змія Мідгарду<...>” [7, 12].

Англійська літературна казка як особливий жанр світової літератури бере свій початок з країн Західної Європи, основою її є принципи народної казки. Формуючись, літературна казка набуває певних специфічних особливостей. Зокрема, особистість автора накладає суттєвий відбиток на стилістику літературної казки, зумовлює добір лексичних одиниць та використання тих чи інших художніх засобів. На відміну від народної казки, сюжетна різноманітність англійських літературних казкових оповідей не обмежується лише фольклорними джерелами. Зрештою, літературна казка ставить перед собою більш свідомі та більш визначені задачі, ніж народна, і може виконувати більш різноманітні функції [4, 431].

Саме ХХ ст., з його небаченим прискоренням історичних процесів, науково-технічного прогресу, з його пронизаною контрастами літературою, стало періодом розквіту літературної казки. Приблизно в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. письменники й критики чітко усвідомили жанрові можливості казки та її загребуваність широкими читацькими колами різних вікових категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Казковий дискурс був предметом наукових досліджень багатьох учених. Класичне дослідження сюжетно-композиційної структури чарівної казки належить видатному фольклористові, одному з основоположників сучасної теорії тексту В. Проппу [6]. Об’єктом вивчення кандидатської дисертації О. Наседкіної стали соціально-філософські виміри феномену казки [5]. Лінгвістичні особливості англійських фольклорних текстів аналізували Н. Бачинська [1]; співвідношення літературної та фольклорної казки описала у своїй статті О. Зубенко [3]; О. Івашків схарактеризувала специфіку англійського казкового дискурсу [4]; С. Гладь та С. Дедова розглянули основні

особливості англійської народної і авторської казки [2].

Мета статті. Мета нашої розвідки – розкрити особливості літературної казки на прикладі чарівних історій Дж. Р. Р. Толкіна “Сказання з Небезпечного Королівства”.

Виклад основного матеріалу. “Навіть усвідомлюючи, що виправа ця ризикована, я пропоную поговорити про чарівні історії”, – пише один із найвизначніших авторів фентезі всіх часів Дж. Р. Р. Толкін [7, 310]. Він публікує матеріали своєї лекції “Про чарівні історії” (“On Fairy Stories”) у книзі “Дерево й листок” (“Tree and Leaf”), а пізніше – в збірці знаменитих коротких оповідей “Сказання з Небезпечного Королівства” [7, 310]. Що таке чарівні історії? Звідки вони походять? Це основні запитання, на які Толкін пробує дати розгорнуті відповіді у згаданому есеї. Він не рекомендує шукати тлумачення в “Оксфордському словнику англійської мови”, делегуючи читача до слова “казка” (точніше, “чарівна казка”). Автор уважає значення цієї лексеми неточними, вузьким або розлогими. Толкін акцентує увагу на тому, що “чарівні історії у звичайному англійському розумінні – це історії не про чарівниць чи ельфів, а про Дивокрай чи то пак Чарокрай – королівство чи державу, де ті чарівниці існують. Окрім ельфів і фей, а також гномів, відьом, тролів, велетнів і драконів, у Чарокраї є чимало різної всячини: він охоплює моря, сонце, місяць, небо, а крім того, і землю, й усе, що на ній: дерево та птаху, воду та камінь, вино та хліб, іще й нас самих, смертних людей – коли ми зачаровані” [7, 315]. Описати Чарокрай неможливо – його можна лише збагнути.

“Королівство чарівних історій широке, глибоке, високе й заповнене різноманітними речами: там трапляються всілякі види звірів і птахів; неозорі моря та незліченні зорі; краса, що заворожує, і невідступна загроза; і радість, і скорбота – пронизливі, як мечі”, – так пише сам автор, а далі пояснює, в чім небезпека: “Той, хто мандрував там, імовірно, може вважати себе щасливцем, однак саме багатство та незвичайність отого королівства спиняють язик подорожнього, котрий захотів би про них розповісти. А перебуваючи там, небезпечно ставити надто багато запитань: ану ж брами замкнуться і ключі від них загубляться” [7, 310].

Замкнений світ казок Толкіна приваблює читача цілісністю, завершеністю та чарівністю. У “чарівних історіях” письменник в особливий спосіб поєднує нашу (справжню) та іншу реальності, які у дивний спосіб утворюють єдиний світ без чітких кордонів. Це дає можливість

автору показати повсякденність у перспективі дива. Так, у “Роверандомі” представлено такі основні мікротопоси: “реальний” пляж у Файлі, світлий бік Місяця, темний бік Місяця, де діти бавляться в долині снів, коли засинають; підводне королівство морського правителя тощо. У “Ковалі з Великого Вуттона” учень Магістра Куховарства юний Альф виступає емісаром із Чарокраю в реальний світ, а Коваль рухається навпаки – з антисвіту до реального світу.

В аналізованих казках часопростір організовано пунктиром – з фіксацією ключових моментів сюжету. Це чітко видно на прикладі казки “Листок пана Дрібнички”: “Надійшла осінь, страшенно мокра і вітряна” [7, 286]; “Якийсь час Дрібничка провів у ліжку” [7, 289]; “Дрібничка прокинувся на дуже великій тьмяно освітленій залізничній станції” [7, 292]; “Дрібничка втратив лік часу” [7, 292]. Оповідь, насичена філософськими та моральними алегоріями, віддзеркалює фундаментальну філософію творчості Толкіна, розуміння письменником самого життя. Кожен ключовий момент сюжету твору – це й ключові моменти життя художника Дрібнички, який сам відчуває час близько 100 років і, врешті-решт, опиняється в антисвіті, тобто у світі своєї картини.

Простір і час у чарівний спосіб стискаються: “Довколишній сад раптово зник, а сам Ровер майнув бозна-куди” [7, 30].

Досліджуючи лінгвістичні особливості англійських фольклорних текстів, Н. Бачинська зауважує, що характерними ознаками чарівної англійської казки є насиченість подіями, швидка зміна одних дій іншими, які виявляються в русі персонажів і їхніх діалогів. <...> Характерною особливістю авторської казки є детальний опис навколишнього світу й довгого шляху героя [1, 12].

Для чарівного світу казок Толкіна також показова власна замкненість. Початок кожної з них формально витриманий. Наведемо приклади. “Жив собі колись на світі песик, якого звали Ровер”, – так починається “Роверандом” [7, 28]. Зачин казки “Коваль із Великого Вуттона” також відповідає жанру: “Було собі колись одне село: не дуже й давно для тих, у кого довга пам’ять, і не надто далеко для тих, у кого довгі ноги” [7, 245]. Чарівна повість “Листок пана Дрібнички” розпочинається теж традиційно: “Жив собі колись чоловічок. Звали його Дрібничкою, і на нього чекала довга подорож” [7, 282].

Неважко помітити акцентовану увагу чарівних історій Толкіна до найважливіших проблем людства, їхню проникність для загальнолюдського змісту. Вони виконують насамперед психологічну функцію; в кожній з них присутній гепі-енд, що

знаменує торжество справедливості. Казка “Роверандом” закінчується тим, що чарівник Артаксерс повертає психіку його звичайний вигляд, Роверандом повертається додому, де зустрічає того самого хлопчика. “Фермер Джайлз із Гема” також щасливо закінчується. Після дивовижних пригод звичайний фермер Джайлз, “завдячуючи своє вивільненню фортуни”, стає королем Малого Королівства та запроваджує “закон проти неприємних пророкувань” і зробивши “млинарство королівською монополією” [7, 176]. Чарівна історія “Коваль із Великого Вуттона” закінчується тим, що Магістр Куховарства повертається додому.

Фантастичний посил у казках Толкіна спирається на суму “ненаукових” уявлень читача про довколишній світ, до якого належать міфологічні та магічні елементи, а також на вікодавню фольклорну та літературну традиції.

Автор перетворює місце подій на справжню казкову країну з усіма її атрибутами. Іграшки розмовляють; на острові собак на деревах ростуть трубчасті кістки (“Роверандом”). Коваль походить лісами та луками чудесних долин посеред дрібного народцю й тендітних створінь (“Коваль із Великого Вуттона”). У казці “Фермер Джайлз із Гема” читач знайомиться з грубими й невихованими велетнями і драконами.

У цій замкненості, цьому вигаданому світі вигадка як естетична категорія введена до абсолюту. Усі сюжетні ланки казок підпорядковуються єдиній моральній основі, котра стає гармонійним законом. До прикладу, у казці “Коваль із Великого Вуттона” читач знайомиться з поважним кухарем Ноуксом, який поводить зухвало щодо учня кухаря Альфа доти, доки не дізнається, що перед ним Король Дивокраю. Ноукс “затремтів і відсахнувся”.

- Ох! Оце сон! – мовив він. – То, мабуть, через ту свинину, яку я з’їв за обідом.

З того дня він так боявся появи поганих снів, що майже перестав їсти, боячись шлункового розладу, харчувався нечасто і скупко. Тож незабаром зісохся, й убрання та шкіра звисали на ньому складками і зморшками. Діти називали його Кістлявим Обірванцем [7, 278].

Казки Толкіна спрощують і максимально наочно відтворюють навколишній світ, події в них позбавлені відтінків, а оцінки – двозначності. Традиційні казкові персонажі перетворюються на знаки й символи абстрактних категорій добра і зла, допомоги й байдужості, подолання й бездіяльності. Так, Король з казки “Фермер Джайлз із Гема” уособлює несправедливість жадобу. “Накажіть людям розійтися по домівках

і гідно тужити!” – ось його кредо [7, 169]. Фермер Джайлз за допомогою дракона справедливо карає зло.

Толкін прагне надати традиційним казковим персонажам характерних сучасних деталей, ускладнити схему казки, пояснити вчинки героїв з допомогою аналізу переживань.

Так, пан Дрібничка пересувався велосипедом та потягом. Коли до нього прибуває Наглядач, Дрібничка відповідає:

- Але я й не будівельник. Парохієві слід було подати скаргу до Міської ради й домагатися сприяння Служби з надзвичайних ситуацій [7, 290].

Пан Дрібничка, опинившись у Лазареті при Робітні, що радше нагадує в’язницю, важко працює, а опинившись зачиненим у темряві, багато роздумує, копирсається в своїй пам’яті, психіці, доки не починає відчувати “щось на кшталт задоволення” [7, 293].

Казкова умовність в чарівних історіях Толкінаніби розчинена в раціонально-фантастичному сюжеті, утворює його вторинну іпостась і дозволяє подвійно – в логічному і чарівному ключі – інтерпретувати фантастичний посил. Вона завжди тяжіє до глобального узагальнення, до виведення ситуації на рівень буття загалом. Так, у подіях “Роверандома” бере участь Місячанин (Людина-на-Місяці) – могутній чарівник, котрий створює дитячі сни. Коваль із Великого Вуттона, блукаючи Дивокраєм, зустрічає на своєму шляху Королівське Дерево, Королеву і самого Короля, яким видається помічник кухаря Альф. Пан Дрібничка опиняється у світі власної незакінченої картини.

Висновки. Аналіз чарівних історій Дж. Р. Р. Толкіна показав, що їх об’єднують певні загальні принципи зображення персонажів. Письменник створив власний художній світ з оригінальними й яскравими образами, що несуть на собі відбиток епохи. Толкін підводить читача до пошуку неординарних рішень, показує, що людське пізнання рухається не лише дорогами розуму, але й шляхами уяви. Він підіймає складні філософські проблеми в конкретному художньому персонажі, часто узагальненому образі, демонструючи типи особистостей, ситуацій, певні моделі поведінки.

Написання Толкіном збірки казок “Сказання з Небезпечного Королівства” стало у його творчості явищем не лише закономірним, але й винятковим в англійській та світовій літературі. Наукова обізнаність письменника з міфами, принципи народної казки, казок країн Західної

Європи стали теоретичним підґрунтям його власної обробки кращих зразків англійської літературної казки і внесенням їх у фонд англійської літератури ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинська Н.Я. Лінгвістичні особливості англійських фольклорних текстів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2015. № 18. С. 11–14.
2. Гладь С.В., Дедова С.М. Англійська народна versus авторська казка : жанрово-композиційні та лінгвістичні аспекти. *Молодий вчений*. № 12 (39) грудень 2016. С. 351–354.
3. Зубенко О.А. Співвідношення літературної та фольклорної казки. *Філологічні науки*. 2012. № 12. С. 78–82.
4. Івашків О.В. Особливості англійського казкового дискурсу. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2011. Випуск 96 (1). С. 429–432.
5. Наседкіна О.О. Світоглядні настанови казки : дисертація... кандидата філософських наук : 09.00.03; Запоріжжя, 2018. – 248 с.
6. Пропп В.Я. Морфологія сказки. Изд. 2-е. Москва : Наука, 1969. 168 с. URL: https://imwerden.de/pdf/propp_morfologiya_skazki_1969_ocr.pdf
7. Толкін Дж. Р. Р. Сказання з небезпечного королівства. У перекладі Катерини Онішчук і Олени О’Лір. 3-тє вид. Львів : Астролія, 2018. 384 с.

REFERENCES

1. Bachynska, N. Ia. (2015). Lnhvistychni osoblyvosti anhliiskyykh folklornykh tekstiv [Linguistic features of English folklore texts]. *“International Humanitarian University Herald. Philology”*. No. 18. pp. 11–14. [in Ukrainian].
2. Hlado, S.V. & Diedova, S.M. (2016). Anhliiska narodna versus avtorska kazka : zhanrovo-kompozitsiini ta lnhvistychni aspekty [English folk versus author’s tale: genre-compositional and linguistic aspects]. *Young scientist*. No. 12 (39). pp. 351–354. [in Ukrainian].
3. Zubenko, O.A. (2012). Spivvidnoshennia literaturnoi ta folklornoi kazky [The ratio of literary and folktales]. *Philological sciences*. No. 12. pp. 78–82. [in Ukrainian].
4. Ivashkiv, O.V. (2011). Osoblyvosti anhlmovnoho kazkovoho dyskursu [Features of English-language fairy tale discourse]. *Proceedings. Series: Philological Sciences*. Vol. 96 (1). pp. 429–432. [in Ukrainian].
5. Nasiedkina, O.O. (2018). Svitohliadni nastanovy kazky [Worldview guidelines of a fairy tale]. *Candidate’s thesis. Zaporizhzhia*, 248 p. [in Ukrainian].
6. Propp, V. Ia. (1969). Morfolohyia skazky [Morphology of a fairy tale]. Vol.2. Moscow, 168 p. [in Russian].
7. Tolkin, Dzh. R. R. (2018). Skazannia z nebezpechnoho korolivstva [Tales from the Perilous Realm]. Translated by Kateryna Onishchuk and Olena O’Lear. 3rd edition. Lviv, 384 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.01.2022